

Woord vooraf

L.S.,

Het Netwerk Didactiek Nederlands, kortweg NDN, wil een bijdrage leveren aan de vakdidactiek Nederlands en het onderwijs Nederlands in het algemeen in Vlaanderen en Nederland.

NDN richt zich in eerste instantie tot lerarenopleiders Nederlands, docenten Nederlands aan hogescholen en universiteiten, vakdidactici Nederlands, pedagogisch begeleiders, beleidsmedewerkers in het domein Nederlands en betrokkenen bij onderwijsdoelen, eindtermen en leerplannen Nederlands, maar wil zeker ook de leerkrachten Nederlands aan secundaire scholen niet uit het oog verliezen. Ook zij behoren tot het doelpubliek van NDN.

NDN wil in het onder druk staande onderwijslandschap een informatieve en organiserende rol vervullen en initiatieven inzake taaldidactische ontwikkelingen op het gebied van het Nederlands ondersteunen en stimuleren. Daartoe wordt onder andere jaarlijks een didactisch congres georganiseerd.

NDN wil een rol vervullen als intermediair en facilitator naar docenten en leerkrachten Nederlands toe, die dan op hun beurt nieuwe inzichten en recente publicaties onder het oog van hun studenten, de toekomstige leerkrachten Nederlands, kunnen brengen. De NDN-website is in ruime mate in functie van deze missie geconcipieerd. Sinds een aantal jaren heeft NDN ook een directe lijn naar de studenten gelegd door jaarlijks op locatie aan hogescholen het initiatief SOL (Studenten Ontmoeten Leerkrachten) aan te bieden.

Ik mag in naam van het voltallige NDN-bestuur spreken wanneer ik stel dat we zeer blij zijn dat Nora Bogaert de taak op zich heeft willen nemen om de teksten voor deze publicatie te schrijven. We danken Nora van harte en kijken met een tevreden gevoel terug op de vele uren van intense discussie die we met het voltallige bestuur bij het tot stand komen van dit boek gevoerd hebben. Onze dankbaarheid gaat ook naar de Nederlandse Taalunie die deze publicatie mee ondersteunde.

José Vandekerckhove
Voorzitter Netwerk Didactiek Nederlands

Greep krijgen op taalleerdoelen: van leerdoelen naar leerplannen naar leeractiviteiten in de klas

Onderwijs heeft de opdracht om alle leerlingen in staat te stellen volwaardig te participeren aan de samenleving en toegang te krijgen tot alle instrumenten die het mogelijk maken zich blijvend te ontwikkelen en te ontplooien. In deze 21ste eeuw vereist volwaardige participatie de beheersing van een steeds breder wordend gamma van *algemene competenties*, waarvan het merendeel een beroep doet op taal, zoals de Taalunie opmerkt in het document *Iedereen taalcompetent!*¹. Dat maakt taal een van de belangrijkste instrumenten voor volwaardige deelname aan de samenleving.

Het spreekt voor zich dat onderwijs daarbij rekening dient te houden met *de verschillen in de startposities van de leerlingen op het gebied van sociale achtergrond en thuistaal* en niet mag *‘uitgaan van een al grotendeels buitenschools verworven taalvaardigheid en de aanwezigheid van een bepaald taalgevoel’*². Zo wordt bijvoorbeeld de taalvariëteit Standaardnederlands aan vele jongeren niet van huis uit meegegeven. Dat geldt ook voor een aantal taalregisters (formeel taal, schooltaal, cultureel-esthetische taal, ...) en tekstsoorten/genres. Veel schoolgangers kunnen niet terugvallen op de stevige talige en culturele ondergrond waarmee kinderen van de middenklasse al van jongs af aan thuis in aanraking komen en die hun in staat stelt om in de loop van hun schoolcarrière hun competenties op een vlotte manier tot verdere ontwikkeling te brengen. Dat betekent dat grote groepen jongeren die in hun thuissituatie niet de nodige bagage vinden, in toenemende mate aangewezen zijn op het onderwijs om zich de onontbeerlijke competenties eigen te maken.

Onderwijs aan deze leerlingen moet uit de remediërende sfeer gehaald worden en ondergebracht worden in de kern van het curriculum, zo stellen Ton Hendrix en Wilma Van der Westen³ zeer terecht. Zij voegen eraan toe dat het vak Nederlands ruimte moet maken voor het **verwerven** van de Nederlandse taal en moet zorgen voor een gemeenschappelijk vertrekpunt (wat betreft taal, cultuur én inhoudskennis). Onderliggende verwachtingen, veronderstellingen en vooronderstellingen (taal, cultuur én inhoud) moeten dus geëxpliciteerd worden en een plaats krijgen in het curriculum: diezelfde bekommernis ligt aan de oorsprong van deze tekst.

Wil het onderwijs de leerlingen voorbereiden op de uitdagingen die de samenleving aan haar burgers stelt, dan zal het doelgericht en consequent moeten inzetten op de ontwikkeling van de *talige competenties* die voor volwaardige deelname onontbeerlijk zijn. De situaties waarin de leerlingen in de loop van hun leven (zullen) terecht komen, de doelen die zij in die verschillende contexten (zullen) willen of moeten verwezenlij-

1 Zie Taalunie Vanhoooren, Pereira & Bolhuis (2017), *Iedereen taalcompetent!*

2 Zie ook Hendrix en Van der Westen (2018), *Visie op het vak Nederlands voor Curriculum.nu*

3 Hendrix en Van der Westen (2018)

ken, de soorten discourse⁴ waarmee zij (zullen) worden geconfronteerd en de gesprekspartners met wie zij te maken (zullen) krijgen vereisen de ontwikkeling van een waaier aan talige competenties. De bedoeling van dit hoofdstuk is dan ook om die verschillende competenties in kaart te brengen en toe te lichten.

DEEL 1 HET BEGRIP ‘*TAALCOMPETENTIE*’

Om kennis, vaardigheid en attitude te kunnen omschrijven/concretiseren in onderwijsdoelen is het in eerste instantie nodig om zicht te krijgen op de verschillende **do-
meinen** waarbinnen de leerlingen tijdens hun schoolloopbaan en in hun toekomstig leven met grote waarschijnlijkheid zullen moeten functioneren. Daarnaast moet voor een gedegen doelomschrijving een afdoend antwoord worden gegeven op de vraag **waarvoor** in elk van die domeinen de leerlingen taal moeten kunnen gebruiken om adequaat te functioneren en welke **competenties** daaraan te pas komen, d.w.z. welke **kennis, vaardigheden** en **attitudes** essentieel zijn voor dat functioneren.

1.1 *OVER DOMEINEN EN ROLLEN*⁵

De domeinen waarin een burger van de 21ste eeuw ‘terecht komt’ kunnen als volgt worden omschreven en ingevuld:

- Intrapersoonlijk domein: het *functioneren als individueel persoon*, die *binnen de samenleving* waarvan hij/zij deel uitmaakt een eigen identiteit, gevoels- en verbeeldingswereld, waardenpatroon en zelfbeeld ontwikkelt, zelfstandig kan denken en handelen, opkomt voor eigen rechten en belangen en interesses, en competenties verwerft die zelfontplooiing, zelfbewustzijn, zelfvertrouwen, zelfredzaamheid, zelfreflectiecapaciteit, zelfacceptatie, zelfbeschikking en zelfsturing in de hand werken;
- Interpersoonlijk domein: (1) het *functioneren als participant aan het sociale leven*, die zelf het initiatief neemt tot interactie binnen de eigen sociale netwerken, communiceert over gebeurtenissen, gevoelens, ideeën, meningen, behoeften en belangen, en actief bijdraagt aan het realiseren van gemeenschappelijke doelen, en (2) *het functioneren als participant aan het publiek maatschappelijk gebeuren*, voor interactie met medeburgers, dienstverleners en overheden en voor constructieve deelname aan maatschappelijke processen;

4 Met ‘discourse’ wordt bedoeld: mondelinge (al dan niet interactieve) en schriftelijke taalproducten langer dan een zin. In het Nederlands gebruikt men hiervoor de term ‘tekst’.

5 Zie Europese Commissie, Directoraat-generaal Onderwijs, Jongerenzaken, Sport en Cultuur 2019; Vlaamse Onderwijsraad (2015); OECD Council of Europe 2015.

- Cognitief domein: het *functioneren als lerende*, die van jongs af aan en een leven lang via formeel en informeel onderwijs vooropgestelde leerdoelen duurzaam realiseert en de nodige competenties ontwikkelt om complexe informatie te verwerken, kritisch en probleemoplossend te denken, met anderen samen te werken, te communiceren in diverse vormen en contexten, leerprocessen te reguleren, adequate keuzen te maken;
- Professioneel domein: het *functioneren als uitoefenaar van een beroep* die beroepsgerelateerde informatie verwerft en verwerkt en overdraagt aan collega's, medewerkers, klanten;
- Cultureel domein: het *functioneren als cultuurbelever*, die betekenis geeft aan cultuuruitingen en met anderen over cultuur en cultuurbeleving communiceert.

1.2 OVER DE FUNCTIES VAN TAAL

Taal is een instrument dat verschillende functies kan vervullen: door middel van taal kunnen verschillende soorten intenties worden uitgedrukt. In samenlevingen zoals de onze kan taal worden ingezet voor verwezenlijking van volgende intenties (in willekeurige volgorde opgesomd):

- a. *verbondenheid met medemensen scheppen en bevorderen* via talige interactierituelen zoals groeten en afscheid nemen, naar welzijn informeren, nieuwtjes uitwisselen, complimenteren en feliciteren, zich excuseren, danken, ... (socialiserende functie);
- b. *informatie over de werkelijke wereld geven en vragen*: o.m. door feiten weer te geven, mensen/dieren/voorwerpen/feiten/situaties te beschrijven, belevenissen of ervaringen te vertellen, inlichtingen te vragen, ... (representerende functie);
- c. *emoties en gevoelens uiten* met betrekking tot de werkelijkheid, tot zichzelf of tot anderen (expressieve functie);
- d. *het gedrag van anderen sturen*: o.m. door een handeling te gebieden of te verbieden, toestemming tot handelen te verlenen of te weigeren, om een handeling te verzoeken, een handeling af te raden, een bedreiging te uiten, ... (gedragsturende functie);
- e. *het eigen handelen sturen*: o.m. door een belofte te doen, een dienst aan te bieden of te weigeren, toestemming tot handelen te vragen, ... (commissieve functie);
- f. *persoonlijke opvattingen en houdingen kenbaar maken*: o.m. door een bekommernis of een overtuiging uit te drukken, om iemands mening te vragen, een oordeel in twijfel te trekken, verschil van mening uit te drukken, afkeuring te uiten, ... (persuasieve functie);

- g. *betekenis geven aan intellectuele informatie, intellectuele informatie uitdrukken, intellectuele informatie kritisch beoordelen, cognitieve processen voltrekken en kennis construeren* (heuristische functie);
- h. *betekenis en uitdrukking geven aan verbeelding*: o.m. door literaire en andere fictie-teksten te lezen/beluisteren/interpreteren/evalueren, verhalen (na) te vertellen, ... (esthetische functie);
- i. *over taal en over (eigen of andermans) taalgebruik communiceren*: o.m. door taalbeschouwend te reflecteren en taalconventies onder woorden te brengen, kwaliteit van taalproducten te beoordelen, ... (metalinguïstische functie).

1.3 OVER TAALCOMPETENT ZIJN

Succesvol talig functioneren vereist van taalgebruikers niet alleen beheersing van **linguïstische conventies** (d.w.z. de semantische, fonologische, orthografische, morfologische en syntactische regels van een taal); er komen ook conventies aan te pas die (1) de *gepastheid* en (2) de *adequatheid* van talige boodschappen regelen⁶. In wat volgt zal duidelijk worden dat deze conventies contextgebonden zijn en dus van elkaar verschillen al naargelang de (macro- en micro-)contexten waarin communicatie plaatsvindt.

1.3.1. *Gepast communiceren: pragmatische en socioculturele competentie*

Gepastheidsconventies hebben betrekking op de sociale *wenselijkheid* en *toelaatbaarheid van taalhandelingen* binnen de situaties waarin leden van een samenleving met elkaar communiceren en op de *talige vorm waarin taalhandelingen/intenties moeten/mogen uitgedrukt worden*.

Verplichte en (on)toelaatbare taalhandelingen

In de samenleving(en) van vandaag zijn bepaalde taalhandelingen gaan behoren tot de vaste rituelen van interactie tussen mensen. Zo zijn (met name in de Westerse samenleving) een begroeting, een wederzijdse vraag naar het welzijn van de ander en een afscheidsgroet verplichte taalhandelingen bij een ontmoeting tussen bekenden en vereist aanwezigheid van een onbekende een introductie ter attentie van de gesprekspartner(s). Ook feliciteren, bedanken, condoleren vallen onder de reeks verplichte situatiegebonden taalhandelingen. Door persoon A gerealiseerde taalhandelingen verplichten aangesproken persoon B tot welbepaalde talige reacties daarop: op een vraag volgt een antwoord, op een groet een wedergroet, en ook op een compliment, een advies, een klacht, een aanbod of een verzoek volgt verplicht een geëigende reactie.

6 Zie Canale en Swain 1980; Canale 1983; Celce-Murcia, Dörnyei en Thurrel 1995.

Conventies met betrekking tot te stellen taalhandelingen gelden ook in bepaalde soorten mondelinge conversaties en schriftelijke tekstsoorten. Dat is bijvoorbeeld het geval in formele zakelijke briefwisseling en in verhalende teksten.

Toelaatbaarheid van taalhandelingen hangt samen met de sociale relatie tussen de gesprekspartners. Zo mag een gedragsturende intentie niet geuit worden als een *bevel* of een *verbod*, tenzij de spreker een hogere status heeft dan de aangesprokene: binnen die asymmetrische relatie zijn een bevel en een verbod voor de hoger geplaatste spreker gepaste taalhandelingen. Sprekers die een gedragsturende intentie willen overdragen aan een gesprekspartner met een hogere of een gelijke status moeten om een actie *verzoeken*.

Gepaste uitdrukking van taalhandelingen

De superieur die het recht heeft te gebieden of te verbieden, mag die taalhandelingen uitdrukken in zeer directe vorm (als een imperatief of een 'Ik wil (niet) dat ...'). Gedragsturende intenties ten aanzien van een gesprekspartner met hogere of gelijke status moeten in het Nederlands worden uitgedrukt in vragende vormen: '*Zou je het raam kunnen sluiten?*', '*Wil je het raam sluiten?*'. Vaak wordt dat verzoek ingeleid door een aanloopje: '*Ik val je niet graag lastig, maar kun je het raam sluiten?*', vergezeld van 'schokdempers' ('*Kun je alsjeblieft misschien het raam even sluiten?*') of door een combinatie van beide.

Conventies met betrekking tot de uitdrukking van intenties in sociale interactie zijn ontstaan vanuit de spanning tussen twee menselijke behoeften: enerzijds de nood aan waardering en erkenning door de ander (en de ontwikkeling van een positief imago (*face*), anderzijds – met het oog op zelfrealisatie en op voldoening van verlangens – de nood aan afwezigheid van dwang en de ontwikkeling van een negatief imago.

In communicatie met gelijken komen erkenning en waardering tot stand door uiting van solidariteit, verbondenheid, gemeenschappelijkheid. In interacties met hogergeplaatsten of onbekenden gebeurt dat door uiting van respectvolle afstandelijkheid. Beide typen communicatie worden gekenmerkt door eigen conventies (zoals een eigen register) maar delen ook bepaalde conventies, bijvoorbeeld wat betreft conflictbeheersing en imagobedreiging.

De drang naar autonomie en zelfrealisatie schept immers geregeld de behoefte om taalhandelingen te stellen die de autonomie en zelfrealisatie van anderen aantasten (bijvoorbeeld gedragsturing, uitingen van meningsverschil/kritiek/wantrouwen/negatieve emoties, maar ook: aanbieden van hulp, complimenten geven, ...) of die dwang vanwege communicatiepartners afblokken (bijvoorbeeld gedragsturing weigeren, kritiek afwijzen, mening negeren, ...).

In dergelijke conflicten tussen samenhorigheds- en autonomiebehoeften dreigt vaak gezichtsverlies voor beide partijen. Om dat te voorkomen of te beperken kunnen de gesprekspartners een beroep doen op de conventionele uitdrukkingsvormen die com-